

wetenschappelijk bureau voor
onderzoek, expertise en advies
op het gebied van leefwijzen,
verslaving en daaraan gerelateerde
maatschappelijke ontwikkelingen

De Leefstijltraining in woord en daad

Programma-integriteit van de uitvoering van de Leefstijltraining voor
verslaafde justitiabelen

SAMENVATTING

Cas Barendregt
Elske Wits

Samenvatting

De Leefstijltraining voor justitiabelen is een cognitieve gedragsinterventie die in 2009 door de Erkenningscommissie van het ministerie van Veiligheid en Justitie is erkend. Justitiabelen waarvan bekend is dat het gepleegde delict samenhangt met middelengebruik en/of gokken en die problemen hebben met middelengebruik (misbruik of verslaving) komen voor deze gedragsinterventie in aanmerking. Voordat deze gedragsinterventie wordt onderworpen aan een doeltreffendheidsstudie dient een onderzoek naar de programma-integriteit van de uitvoering plaats te vinden. Het WODC heeft het IVO in 2013 verzocht een procesevaluatie uit te voeren om te bepalen of de Leefstijltraining voor justitiabelen wordt uitgevoerd zoals beschreven in de handleidingen. Nagegaan is wat achterliggende oorzaken zijn van eventuele problemen in de uitvoering. De volgende aspecten kwamen aan bod:

1. Selectie en uitval van deelnemers;
1. Programma-integriteit van de uitvoering;
2. Motivatie van betrokkenen;
3. Contextuele factoren.

Methoden

De gegevensverzameling vond plaats tussen 1 oktober 2013 en 21 maart 2014. In die periode zijn 12 trainingen bestudeerd, die werden gegeven door de reclasseringsafdelingen van zes verschillende organisaties voor verslavingszorg. Zeven trainingen vonden intramuraal plaats en vijf trainingen extramuraal. Er is gebruik gemaakt van uiteenlopende gegevensbronnen en onderzoeksmethoden om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Semigestructureerde interviews met deelnemers, trainers en andere betrokken professionals vormen de basis. Daarnaast is gebruik gemaakt van registratiegegevens uit het cliëntvolgsysteem IRIS (het Integraal Reclasserings InformatieSysteem), zijn video-opnamen van de trainingen geobserveerd, en zijn van de bestudeerde trainingen gegevens verzameld via trainingsdossiers en een online enquête onder de trainers. Door de combinatie van de verschillende bronnen en methoden is een volledig, betrouwbaar beeld verkregen van het verloop van de onderzochte Leefstijltrainingen.

Opzet van de Leefstijltraining

Zowel gedetineerden (intramuraal) als justitiabelen onder reclasseringstoezicht (extramuraal) kunnen aan de training deelnemen. De Leefstijltraining voor justitiabelen is geïndiceerd voor:

- Riskante gebruikers met klachten – verslaafd én een midden of hoog recidiverisico.
- (Ernstig) chronisch verslaafden én een midden of hoog recidiverisico, mits ingebed in een breder zorgaanbod.

De training is gebaseerd op vier uitgangspunten (3RO, 2009): de aanname dat de kans op criminele recidive afneemt als het middelengebruik afneemt, de cognitieve gedragstherapeutische aanpak, het terugvalpreventie model van Marlat (1985, 2002) en het trans theoretisch model van Prochaska en Diclemente (1996). Motiverende gesprekstechniek (Miller & Rollnick, 1991) wordt in de handleiding als belangrijk methodisch instrument aangemerkt. De Leefstijltraining voor justitiabelen bestaat uit 16 bijeenkomsten van tweeënhalf uur, gevolgd door vijf zogenaamde *boostersessies* van een uur. De training wordt door het hele land uitgevoerd door gecertificeerde trainers van organisaties voor

verslavingsreclassering. De uitvoering staat onder supervisie van Stichting Verslavingsreclassering GGZ (SVG).

Demografische kenmerken van de deelnemers

Alle aangemelde deelnemers (n=107) van de 12 gevolgde trainingen zijn man. Hun gemiddelde leeftijd is 34 jaar (*range* 19-64 jaar). De extramurale deelnemers zijn iets jonger. Ruim de helft is van Nederlandse herkomst en bijna een derde van de aanmeldingen wordt gevormd door allochtonen van niet-westerse herkomst, zowel in de intramurale als extramurale setting. Bijna de helft van de aangemelde deelnemers heeft alleen basisonderwijs afgemaakt (n= 48). Ruim een derde heeft lager voortgezet onderwijs afgemaakt (n= 37). De rest (n=14) heeft een diploma op middelbaar of hoger niveau.

Selectie en uitval van deelnemers

Van de 107 aangemelde deelnemers stromen er 91 in en maken 64 deelnemers de training af (= 60% van de aanmeldingen en 70% van de instromers). Er zijn qua instroom en uitval geen grote verschillen tussen intramurale en extramurale training. Uit de beschikbare gegevens is niet altijd op te maken of de uitval het gevolg is van een beslissing van de deelnemer (drop out) of van de trainer (push out). Beide komen voor.

Het belangrijkste selectie-instrument voor de Leefstijltraining voor justitiabelen is de RISc (Recidive Inschatting Schalen). Dit instrument brengt diverse criminogene factoren in kaart en geeft een indicatie van het recidiverisico aan de hand van scores op subschalen. Wanneer de combinatie middelengebruik en recidiverisico voldoet aan de inclusiecriteria voor de Leefstijltraining geeft de RISc automatisch het advies voor de Leefstijltraining. Het is vervolgens aan de adviseur dit advies over te nemen of te beargumenteren waarom van het advies wordt afgeweken. De RISc is daarmee een hulpmiddel het vormen van een gestructureerd professioneel oordeel. Cognitieve beperkingen (IQ <80), psychische stoornissen, dominant gedrag, negatieve houding tegenover de sanctie en als het delict een zedendelict betreft zijn de belangrijkste exclusiecriteria. Deze kunnen ook uit de RISc worden opgemaakt. Dit instrument wordt weinig gebruikt. De 107 aanmeldingen in de 12 bestudeerde trainingen zijn vrijwel altijd rechtstreeks gebaseerd op de uitslag van de RISc. In IRIS bleek niet altijd de RISc zelf in te zien, maar uit de adviesrapportages van de reclassering blijkt dat de RISc wel is afgenomen.

Een aantal exclusiecriteria, zoals beschreven in de handleiding van de Leefstijltraining voor justitiabelen, laat ruimte om te beslissen een justitiabele toch toe te laten indien deze positief scoort op een van deze criteria. Van de 32 ingestroomde deelnemers die positief op een van de exclusiecriteria (dominantgedrag, houding tegenover sanctie en psychische problemen) scoorden, maakten 20 de Leefstijltraining af. Van de vier deelnemers met een IQ lager dan 80 maakten er drie de training af. Wanneer trainers en de regiocoördinator de lijst met aangemelde deelnemers screenen, maken zij een afweging om op basis van de exclusie criteria potentieel ongeschikte deelnemers al of niet te weren. Dit kan als gevolg hebben dat ofwel de training moet worden uitgesteld wegens te weinig geschikte kandidaten, of dat de training doorgaat met als risico dat deelnemers toch niet geschikt zijn.

Pas tijdens de training blijkt of een deelnemer cognitief voldoende is toegerust en voldoende is gemotiveerd om de training af te maken. Trainers zijn gewend met weerstand om te gaan, maar als (ernstige) weerstand niet beïnvloedbaar blijkt wordt deelname gestopt. De deelnemers die uitvallen, vallen meestal in het begin van de training uit. De informatie die deelnemers vooraf over de Leefstijltraining krijgen is gering. Daardoor is het vooraf onvoldoende duidelijk of zij gemotiveerd zijn voor deelname of niet, en is de kans op instroom van ongemotiveerde deelnemers groter. Het onderscheid tussen de Korte Leefstijltraining en reguliere Leefstijltraining is voor adviseurs van de reclassering niet altijd duidelijk. De reguliere Leefstijltraining voor justitiabelen onderscheidt zich van de Korte Leefstijltraining doordat ze intensiever is (meer bijeenkomsten) en daardoor geschikt voor justitiabelen met een hoger recidiverisico (gemiddeld, hoog) en voor justitiabelen die te maken hebben met ernstiger middelenproblematiek (riskant gebruik met klachten, verslaafd). Onder reclasseringsadviseurs bestaat de neiging om de Korte Leefstijltraining te adviseren bij extramurale justitiabelen en de reguliere Leefstijltraining bij intramurale justitiabelen veroordeelden.

Intramuraal maakt de Leefstijltraining voor justitiabelen deel uit van het Detentie & Re-integratieplan. Gedetineerden die zich aan dit plan houden komen in aanmerking voor detentiefasering. Van de deelnemers die de Leefstijltraining intramuraal volgen verblijft meer dan 80% langer dan zes maanden in de PI alvorens zij met de training starten. Extramuraal zijn vrijwel altijd ook andere bijzondere voorwaarden opgelegd, zoals drugs en/of alcoholverbod, en (forensische) behandeling. De gedragsinterventie CoVa, die wordt aanbevolen in de handleiding van de Leefstijltraining, is door ongeveer een vijfde van de deelnemers gevolgd.

Programma-integriteit

Alle inhoudelijke onderdelen, werkvormen en tijdsduur per onderdeel staan beschreven in de programmahandleiding voor de trainer. Alle inhoudelijke onderdelen van de training worden door de trainers behandeld. In de manier waarop zij dat doen volgen zij minder strikt de programmahandleiding. De frequentie van de trainingen (2x per week) ligt in de praktijk hoger dan de handleiding voorschrijft (1x per week). Alle trainers onderschrijven het belang van deze hogere frequentie van bijeenkomsten. Enerzijds krijgt de training daardoor de gewenste intensiteit, anderzijds zijn er bij een kortere doorlooptijd minder planningsproblemen, met name in de PI's. De behandeling van de twee vast terugkerende onderdelen, aan het begin van elke bijeenkomst ("Rondje Ruis" en "Kijk op de Week"), is vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden. De tijdsduur per onderdeel kan enorm wisselen; bij kleinere of passieve groepen is de per onderdeel bestede tijd vaak korter. Deelnemers vinden soms dat trainers "tijd rekken". Het maatjessysteem komt in de meeste trainingen niet aan de orde en wordt nergens modelgetrouw toegepast. Trainers en interventiecoaches zijn het erover eens dat deze afwijking niet problematisch is. De behandeling van het huiswerk wisselt per training. In sommige trainingen wordt het alleen mondeling behandeld, in andere trainingen maken deelnemers wel het huiswerk en wordt het ook nagekeken. Het rollenspel wordt in sommige trainingen vervangen door andere werkvormen. In sommige trainingen is de uitvoering van het rollenspel slordig en in andere trainingen loopt het rollenspel wel goed.

Essentiële onderdelen

Trainers zijn niet eenduidig in het benoemen van essentiële onderdelen van de Leefstijltraining. Ze zijn wel eenduidig in de overtuiging dat de kracht van de Leefstijltraining schuilt in de samenhang tussen de onderdelen. Daarnaast vinden zij motiverende gesprekstechniek een essentiële methodiek van de Leefstijltraining. Ook deelnemers verschillen in welke onderdelen zij essentieel vinden.

Supervisie en certificering

Alle trainers zijn gecertificeerd en worden per training inhoudelijk begeleid door supervisie van SVG interventiecoaches. De interventiecoaches beoordelen de trainers aan de hand van een standaard monitoringformulier. De kwaliteit van de trainers, gemeten naar het coachingsonderdeel “responsiviteit met behoud van programma-integriteit”, is behoorlijk maar er is ook ruimte voor verbetering.

Bij de uitvoering van de Leefstijltraining hoort het bijhouden van een trainingsadministratie die wordt bewaard in het trainingsdossier. Bijna alle trainingsdossiers zijn compleet. Van een training ontbreken de “deelnemerslijsten begrip en betrokkenheid” van enkele andere trainingen zijn deze onvolledig.

Motivatie van betrokkenen

De Leefstijltraining voor justitiabelen is een drangmaatregel en deelname heeft daarmee positieve consequenties voor betrokkenen, of weigering heeft negatieve consequenties (of beide). In de opzet van de Leefstijltraining is vanwege dit feit rekening gehouden met ambivalente of geringe motivatie van deelnemers. Motiverende gesprekstechniek is een basis-trainingstechniek die enerzijds wordt ingezet om uit conflict met de deelnemers te blijven (“meerrollen met de weerstand”), anderzijds en tegelijkertijd om deelnemers bij de training en trainingsdoelen te betrekken en hen te motiveren om het middelengebruik te verminderen. Motiverende gesprekstechniek benadrukt de eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid van deelnemers. Trainers ondervinden in intramurale settings meer weerstand van deelnemers dan in extramurale settings. Deelnemers laten verschillende soorten motivatie zien, variërend van volhardende weerstand (actief of passief) tot intrinsieke betrokkenheid bij de trainingsdoelen. De betrokken trainers zijn over het algemeen enthousiast over de inhoud van de training. Kritiek is er op de beperkte speelruimte die de programmahandleiding toelaat om in werkvormen te variëren.

Contextuele factoren

De Leefstijltraining vindt plaats in een justitieel kader. Deelnemers zijn zich hiervan bewust en zijn selectief in wat zij wel en niet tijdens de training vertellen of in het werkboek opschrijven. Zij vrezen eventuele negatieve consequenties van openhartigheid over hun gebruik en/of delictgedrag. Trainers zijn gewend in dit kader te opereren en zeggen hiervan geen nadelen te ondervinden. Het justitiële kader draagt niet bij aan een optimaal leerklimaat. Een sanctie op middelengebruik wringt met de kern van de leefstijltraining, namelijk openlijk vertellen over je gebruik en terugval zien als een leermoment in plaats van een overtreding.

De reclasseringsafdelingen van de verslavingszorg tonen over het algemeen tevredenheid over de randvoorwaarden waaronder de Leefstijltrainingen worden gegeven. Degenen die betrokken zijn bij

trainingen in PI's hebben soms te maken met gebrekkige medewerking van de PIW-ers. In de PI's zijn de trainingsfaciliteiten ook niet overal optimaal. Trainers moeten soms lang reizen om trainingslocaties te bereiken, de tijd die daarmee is gemoeid kan niet worden betaald uit de financiering van de Leefstijltraining. Hetzelfde geldt voor de informatie- en wervingsactiviteiten die instellingen doen om de Leefstijltraining onder aandacht van reclasseringsmedewerkers en trajectbegeleiders te brengen. Ook deze activiteiten worden niet gefinancierd.

Conclusie

De Leefstijltraining voor justitiabelen wordt grotendeels programma-integer uitgevoerd. Over de afwijkingen van de handleidingen met betrekking tot de frequentie van de bijeenkomsten en het maatjessysteem is consensus tussen trainers en interventiecoaches dat deze afwijkingen niet problematisch zijn. Trainers hebben behoefte aan alternatieve werkvormen om optimaal op de dynamiek in het groepsproces te kunnen aansluiten. Trainingen verschillen onderling in de behandeling van het huiswerk en uitvoering van het rollenspel. Hierin zou meer eenheid moeten komen, voordat een doeltreffendheid- of effectstudie wordt uitgevoerd.

Er doen zich geen grote problemen voor bij aanmelding en selectie van deelnemers. Uitval tijdens de training wordt meestal opgevat als '*collateral damage*', "dat hoort er nu eenmaal bij". Gebrekkige motivatie van deelnemers is een blijvend punt van aandacht. Verbetering van (de tijdigheid van) de informatievoorziening over de Leefstijltraining aan deelnemers kan hierin een gunstige rol spelen. De instellingen die de trainingen ontplooiën allen wervingsactiviteiten om regelmatig Leefstijltrainingen te kunnen uitvoeren.

IVO
Heemraadssingel 194
3021 DM Rotterdam
T 010 425 33 66
www.ivo.nl